

PILAR PRIM, DE NARCÍS OLLER

LA DESESTABILITZACIÓ DE L'ESTRUCTURA PATRIARCAL I BURGESA

Lluïsa Julià

Des dels ulls del segle XXI, *Pilar Prim* es pot llegir com la novel·la en què Narcís Oller qüestiona l'estructura patriarcal i burgesa en què situa la seva protagonista. Els elements narratius permeten observar alguns dels aspectes centrals d'aquesta estructura en el tombant entre els segles XIX i XX i tot coincidint amb les primeres reivindicacions feministes a Catalunya. Pilar Prim es troba immersa en una estructura que l'envolta i l'ofega com si es tractés d'una teranyina. Oller enfronta la seva protagonista amb els distints topants econòmics i familiars. A mesura que avança la novel·la, la Pilar va coneixent-ne els topants, sempre en un procés dolorós, però que li permet prendre consciència de la situació fins a decidir de desprendre-se'n definitivament. Des d'aquesta perspectiva, i com ja havien comentat crítics com Isidor Cònsul i Carme Arnau l'any 2006 en ocasió de celebrar-se el centenari de l'última novel·la d'Oller, la relació entre *Pilar Prim* (1906) i la situació analitzada a *Solitud* (1905) per Caterina Albert es fa més estreta i evident, no sols per la relació personal i d'admiració mútua entre els dos escriptors o per la visió tènue i simbolista de la descripció del paisatge pirinenc en els primers capítols de l'obra d'Oller, sinó perquè tot i un ús ben divers de l'estructura social que cada novel·la dibuixa (urbana i burgesa en el cas d'Oller, plenament rural pel que fa a Caterina Albert) les dues protagonistes fan un procés d'autoconsciència que els permet encarar la vida des d'una nova perspectiva, i decideixen prendre'n el risc.

En iniciar-se la novel·la, Pilar Prim es troba immersa en el paper de «l'àngel de la llar». Representa de forma clara la subjugació estructural que vivia la dona i la nul·la consideració personal i intel·lectual que rep a canvi. El repte del personatge és trencar amb aquest paper que ha acceptat i que la redueix al rol de mare sacrificada i sense decisió en el món extern i de negocis, és a dir: sense control en els aspectes importants de la vida, ni d'ella ni dels seus fills. De fet, Pilar Prim s'enfronta a l'autoritat d'en Robert Ortal (són els dos personatges més antagònics de l'obra), a qui Pilar «odia» des de l'inici de la novel·la. Cal tenir present que Robert Ortal adquireix el rang de *pater familias* pel privilegi d'haver nascut mascle, ja que forma part de la família Dou a partir del casament amb la Julita Dou, germana de don Andreu. Aquest fet acaba de retratar l'estructura patriarcal. Al seu torn, Julita Dou és també desposseïda de qualsevol poder i autoritat per ser dona i es troba en mans del marit, esdevé la

dona de l'Ortal. D'altra banda, l'Ortal no sols fa i desfà a l'empresa familiar, sinó que decideix el futur de l'Elvira, la seva neboda, amb total impunitat i el beneplàcit de la seva muller, «aquell escolà d'amén de son marit», i el seu objectiu és desbancar definitivament la vídua Dou.

Cal recordar que Pilar Prim és òrfena de mare i el casament amb Andreu Dou, molt més gran que ella (li dobla l'edat), és fruit de l'interès de la tia Cristina, que l'ha cuidada: «les núpcies conretes, a instàncies d'aquella tia Cristina, només pel vil interès» (cap. X). Central en l'estructura social burgesa, Pilar rep el tracte d'una menor: ha passat a dependre del marit, un industrial més preocupat pels negocis que per ella i del qual no va estar mai enamorada. A més a més, es detalla que els seus fills van ser «concebuts sense amor» (cap. X) i aquesta és la raó que esgrimeix per justificar la mala relació amb la seva filla Elvira.

La protagonista és dibuixada amb un caràcter molt feble. Són constants adjectius com «fluixa», «flasca», incapaç de governar-se, com el seu nom –«un pilar ben prim»– simbolitza (cap. XI). Amb una autoestima molt baixa, no se sent segura ni del que sent, ni del que pensa al llarg de tota l'obra. El novel·lista recorre a la malaltia, la depressió, l'estat de nervis fins a l'histerisme o l'estat de paroxisme que s'atribuïa comunament al caràcter femení, fluïxes de pensament, poc intel·ligents i, en contrast, dotades de sentimentalisme i una sensibilitat a flor de pell, per explicar part de l'evolució interna que viu la protagonista (cap. XIII). De fet, Oller es fa ressò dels estudis psicoanalítics que es duïen a terme en aquells anys i que prenien la mateixa direcció. Reclosa en la vida familiar, en els afers domèstics, la mort del marit la porta a quedar en mans del cunyat, en Robert Ortal, que administra els seus béns, tot i que resulta ser un mal administrador.

El paper burgès i el poder patriarcal s'escenifiquen en Elvira Dou, que rep una educació fràgil i sense cap ambició fins que es casa. A Puigcerdà surt a pintar el paisatge i en el tren llegia *Maitre de Forges* (1882) de Georges Ohnet, novel·la sentimental amb elements fulletonescos i de melodrama. D'altra banda, el seu matrimoni amb Amós Echevarría, un ric empresari basc, és proposat per l'oncle Robert Ortal amb la intervenció del confessor. La intervenció del jesuïta confessor de l'Elvira evidencia la connivència de l'Església amb el poder econòmic de la burgesia, un tema prou estudiat en les novel·les del XIX. Església i burgesia esdevenen els dos pilars de control de l'estructura social imperant. Amb el casament de l'Elvira arranjat, l'Ortal s'assegura els beneficis econòmics i el control personal de la noia, a banda d'allunyar-la dels negocis.

La novel·la presenta un bon espectre de relacions femenines que analitzen tant

les suposades «rivalitats» per gelosies amoroses entre dones com les possibles complicitats. A un extrem, les relacions entre mare i filla i amb el personatge caricaturesc de Pomposa Roig; a l'altre, les amigues de col·legi amb qui Pilar troba el suport necessari. En aquest sentit la novel·la avança de les relacions negatives i frustrants fins a aconseguir un entorn que facilita la relació positiva amb en Deberga.

De fet, la novel·la descriu tres actituds ben diverses d'acabar la viduïtat: la de Pilar Prim, la de Pomposa Roig i la de la tia Tula. Així, mentre Pilar està subjugada per l'esclavatge del testament marital, donya Pomposa defensa amb unghes la seva relació amb en Deberga i produeix un joc d'equívocs sobre les seves pretensions i les del seu fill. Diu la Pilar: «d'ell venia tot; del testament d'aquell marit despòtic, que, emparat per les lleis dels homes, havia aconseguit estendre encara sa tirania de vell gelós a més enllà del sepulcre amb aquell usdefruit condicional que la posava en la disjuntiva de condemnar-se a viduïtat perpètua i a sacrificar tota la felicitat que pogués oferir-li el més excel·lent dels homes, si era pobre, o de renunciar a sa actual posició i passar totes les privacions de la misèria.» (cap. III).

També és interessant la caracterització de la vídua Roig, perquè tot i que la descripció física l'allunya del model de bellesa femenina que la novel·la pressuposa (model que sí que encarna Pilar, fins al punt que es fa inexplicable «la llastimosa caiguda» per part d'en Deberga), el personatge escenifica la dura repressió social que s'exerceix sobre una dona quan vol mostrar el seu desig. Se la tracta de «libidinosa» i ha d'expressar la passió que l'embarga en la soledat del bany que la duu al desengany i al despit de dona abandonada.

Sens dubte, el conflicte més agut es produeix entre mare i filla. En lloc de ser còmplices i suport mutu tal com les primeres converses semblen mostrar (cap. IV), de seguida es capgiren cap a una enemistat «tu tens la culpa de tot» –li etziba Elvira a la seva mare–, que l'Ortal es cuida d'atjar. De fet, en principi Elvira es mostra com una noia més moderna i pràctica que la seva mare, més segura d'ella mateixa, però havent posat tota la seva franquesa en els seus oncles esdevé una víctima a les seves mans. L'episodi més sòrdid es produeix quan rep la carta dels seus oncles amb l'anònim que parla de concubinatge entre la seva mare i en Deberga. En arribar a Barcelona i trobar la seva mare postrada al llit no és capaç de reaccionar i tot i que intueix que ha estat víctima d'un engany, se sent una intrusa a casa dels seus pares i prefereix tornar-se'n a Bilbao sense esbrinar les raons de la situació. D'altra banda, també la Pilar renuncia a la filla –«El deshonorós concepte que aquella filla tenia d'ella les separava ja, a una i altra, per sempre més.» (cap. XIII)– i trenca el darrer lligam que l'unia a l'estructura familiar.

En contrast amb les pressions socials i ideològiques, de clara autocensura que la Pilar s'ha imposat i que ha de vèncer, es presenten els personatges de les amigues de l'escola, Osita March i Clotilde Pons, que fan possible la relació entre Pilar i Deberga, però que també mostra com altres relacions són possibles. Clotilde és de costums més liberals, sembla que té un amant, situació que no li suposa un problema moral, mentre Osita té un marit que l'estima, i es remarca la maternitat així com la mort dels albats.

D'altra banda, la comparació amb la tia Tula, també vídua i més gran que no pas la Pilar, que decideix casar-se, posa en relleu que l'estructura mental patriarcal és especialment castradora en la burgesia. Provenent de classes altes, de l'antiga noblesa rural, la tia Tula no troba cap impediment per casar-se a l'edat que té, ja a la seixantena, un casament entre iguals gràcies a la independència econòmica que posseeix.

El fet de provenir de l'antiga noblesa, és a dir, no pertànyer a la burgesia urbana creada al segle XIX, és especialment important per observar els costums i els valors que distingeixen la família Dou (o millor dir, Ortal) de les famílies Deberga i també Prim, de costums més liberals i d'una cultura molt més refinada i europea que la novel·la descriu, des de les festes a casa l'amiga Andrea Compte als viatges, de la decoració de les cases al menjar... Sols conèixer-se, en el capítol I, es produeix un reconeixement mutu: el pare d'en Deberga, Pepe Deberga, era oficial de l'armada, com en pare de la Pilar, el *babo* Prim, i havien lluitat junts a la guerra de Cuba (1898). De fet, en Deberga havia nascut a l'illa de les Antilles, molt més avançada que la Península en molts aspectes.

El festeig i casament de la tia Tula mostra en panoràmica aquesta altra classe social molt més adinerada que la burgesia al llarg de diverses generacions, amb possessions i títols nobiliaris. La tia Tula es casa amb el coronel Marcilla, descendent d'una família antiquíssima d'Osca, marquès de Castejon de Monegros (cap. XII). I, al seu torn, la seva amiga, Andrea Compte, ho fa amb el «solter d'or», el general Toledo. La seva vida es mou entre contínues festes, anades al Liceu i viatges per Europa. La seva llengua habitual és el català al costat del castellà, però també el francès i l'anglès, amb els quals incorporen nous costums en el menjar. Per exemple, en la primera vista al seu despatx del carrer Trafalgar 10 (cap. XIV), en Deberga convida la Pilar i l'Osita a un berenar molt anglès, amb sandwich de foie gras, brioches, i vi francès Saint Marceaux.

Al seu torn, Marcial Deberga està acostumat a viure amb tota mena de luxes com mostra la descripció del seu despatx del carrer Trafalgar quan

s'independitza. No ha treballat mai (treballar és cosa de plebeus); de fet, la seva llicenciatura de Dret és decorativa mentre espera l'herència. Entre les seves distraccions preferides hi ha anar al Liceu (se citen *La Bohème* de Puccini i *Il Trovatore*) i és una persona culta com mostra la seva capacitat d'anàlisi, el tracte deferent amb la Pilar i la ironia que destil·len alguns dels seus comentaris. També es comenta que llegeix l'*Aurora* de Nietzsche. La seva vida sentimental esdevé una altra forma de diversió, com l'afer amb la cantant Fanny Nodier (cap. IX). Cal recordar que les cantants i artistes de l'espectacle eren conceptuals dones «públiques» o de «vida alegre». En canvi, la Pilar li genera un sentiment profund, de veritable enamorament.

És evident que Narcís Oller fa una novel·la que s'allunya definitivament de l'escola realista. Si analitzéssim l'obra des d'aquesta perspectiva, l'acció podria començar gairebé en el capítol final, en el moment en què tot i la incertesa econòmica que es preveu, els dos personatges decideixen viure el seu amor. En canvi, Oller desestima qualsevol descripció realista o naturalista tot i tenir-ne oportunitats: l'enterrament d'en *babo* Prim o el casament de l'Elvira li proporcionen dos esdeveniments centrals de la vida burgesa, esdeveniments que la novel·la realista i naturalista hauria utilitzat per descriure amb tot detall l'ambient i el comportaments dels personatges. En contra d'aquest plantejament, Oller exposa els motius de la situació i se situa a l'avantguarda de la narrativa del moment. Sens dubte, la relació amb l'escriptora Caterina Albert hi va tenir incidència. D'altra banda, en analitzar els inicis de l'escriptura de dones al segle XIX, podem observar la circumstància que les primeres escriptores, com Josepa Massanès, eren filles de militars; és a dir, no estaven sotmeses per estructura familiar a la moral burgesa que les volia submises i tancades a casa, dedicades a la criança dels fills i a cuidar el marit. Tampoc Caterina Albert pertanyia a la burgesia.